

УДК 349.6:346.5:347.9

[https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12\(22\)-362-377](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12(22)-362-377)

Лисяк Олександр Іванович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового регулювання економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-1511-3847>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ, АГРАРНО-ПРАВОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті здійснено загальний аналіз правових норм чинного законодавства України, які регулюють питання використання природних ресурсів суб'єктами господарювання в Україні, з точки зору господарсько-правових, аграрно-правових та процесуальних аспектів їх використання в умовах сучасних економічних викликів.

Проведено дослідження проблемних питань правового регулювання використання природних ресурсів суб'єктами господарювання в Україні в умовах постійних змін норм чинного законодавства та зростання викликів, спричинених воєнними діями, які здійснили катастрофічні наслідки для руйнування економічної та екологічної безпеки нашої держави.

Проаналізовано положення чинних нормативно-правових актів, зокрема, Земельного кодексу України, Водного кодексу України, Кодексу України про надра, Лісового кодексу України, Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших нормативних актів, що визначають правовий режим та порядок використання окремих видів природних ресурсів.

На підставі здійсненого аналізу виявлено низку системних прогалин і колізій, які ускладнюють правозастосування та спричиняють неоднозначне тлумачення норм законодавства суб'єктами господарювання та контролюючими органами, що негативно позначається на правильності підготовки процесуальних документів та ефективності судового захисту порушених прав та законних інтересів.

Особливу увагу приділено проблемі відсутності в українському законодавстві єдиного універсального визначення поняття «природні ресурси», що унеможливорює чітке розмежування правового статусу конкретних ресурсів та створює передумови для виникнення спорів у сфері господарської діяльності. У статті обґрунтовано, що фрагментарність нормативної бази та відсутність узгодженості між нормами різних галузей права негативно впливають на

стабільність правового режиму природокористування, особливо у стратегічно важливому аграрному секторі.

На підставі здійсненого аналізу визначено проблемні питання, які містяться в положеннях норм чинного законодавства, зокрема, в Земельному кодексі України, Водному кодексі України, Кодексі України про надра, Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», які спричиняють помилкові тлумачення суб'єктами господарювання та контролюючими органами деяких закріплених норм чинного законодавства, що в свою чергу впливає на правильність підходу до складання процесуальних документів при виникненні необхідності здійснення судового захисту своїх прав та законних інтересів.

У статті наголошено, що правове регулювання природних ресурсів потребує системності та гармонізації норм цивільного, земельного, господарського, аграрного, цивільного, екологічного та адміністративного права. Запропоновано необхідність удосконалення норм чинного законодавства шляхом усунення суперечностей, перегляду застарілих положень, прийняття єдиного законодавчого визначення терміну «природні ресурси» для можливості ідентифікації кожного окремого природного ресурсу з метою формування цілісної концепції їх класифікації.

З'ясовано, що чіткість правового регулювання порядку використання природних ресурсів має важливе значення не лише для практики господарювання, а й для процесуальної діяльності, оскільки впливає на структуру, зміст та обґрунтованість позовних заяв, відзивів, заперечень та інших процесуальних документів, які готуються у справах щодо захисту прав користувачів природних ресурсів.

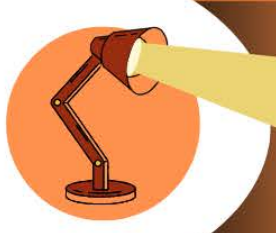
Результати дослідження спрямовані на формування науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення нормативно-правової бази у сфері використання природних ресурсів суб'єктами господарювання, усунення проблем правозастосування та підвищення ефективності механізмів охорони природних ресурсів у сучасних умовах.

Отримані висновки можуть бути використані в теорії земельного, господарського, аграрного, природоресурсного та екологічного права, а також у практичній діяльності суб'єктів господарювання, органів державної влади та місцевого самоврядування при розробленні управлінських рішень і підготовці процесуальних документів щодо захисту прав та законних інтересів у сфері природокористування.

Ключові слова: природні ресурси, процесуальні документи, дозвільні процедури, суб'єкти аграрного господарювання, підземні води, надра, корисні копалини.

Lysiak Oleksandr Ivanovych PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Legal Regulation of Economics, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-1511-3847>

PROBLEM ISSUES OF LEGAL REGULATION OF THE USE OF NATURAL RESOURCES BY ECONOMIC ENTITIES IN UKRAINE: ECONOMIC-LEGAL, AGRARIAN-LEGAL AND PROCEDURAL ASPECTS

Abstract. The article provides a general analysis of the legislative and legal norms of the current legislation of Ukraine, which regulate the use of natural resources by business entities in Ukraine, from the point of view of economic and legal, agrarian and legal and procedural aspects of their use in the context of modern economic challenges.

A study of problematic issues of legal regulation of the use of natural resources by business entities in Ukraine in the context of constant changes in the norms of current legislation and the growth of challenges caused by military actions, which had catastrophic consequences for the destruction of the economic and environmental security of our state.

The provisions of current regulatory and legal acts are analyzed, in particular, the Land Code of Ukraine, the Water Code of Ukraine, the Code of Ukraine on Subsoil, the Forest Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Environmental Protection" and other regulatory acts that determine the legal regime and procedure for the use of certain types of natural resources.

Based on the analysis, a number of systemic gaps and conflicts were identified that complicate law enforcement and cause ambiguous interpretation of the norms of the legislation by business entities and regulatory authorities, which negatively affects the correctness of the preparation of procedural documents and the effectiveness of judicial protection of violated rights and legitimate interests.

Particular attention is paid to the problem of the absence of a single universal definition of the concept of "natural resources" in Ukrainian legislation, which makes it impossible to clearly delineate the legal status of specific resources and creates the prerequisites for the emergence of disputes in the field of economic activity. The article substantiates that the fragmentation of the regulatory framework and the lack of consistency between the norms of different branches of law negatively affect the stability of the legal regime of nature use, especially in the strategically important agricultural sector.

Based on the analysis, problematic issues contained in the provisions of the current legislation, in particular, in the Land Code of Ukraine, the Water Code of Ukraine, the Subsoil Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Environmental Protection", which cause misinterpretations by business entities and regulatory authorities of some established norms of the current legislation, which in turn affects the correctness of the approach to drafting procedural documents when it becomes necessary to judicially protect one's rights and legitimate interests.

The article emphasizes that the legal regulation of natural resources requires systematicity and harmonization of the norms of civil, land, economic, agrarian, civil,

environmental and administrative law. The need to improve the norms of the current legislation by eliminating contradictions, revising outdated provisions, and adopting a single legislative definition of the term "natural resources" is proposed to enable the identification of each individual natural resource in order to form a holistic concept of their classification.

It was found that the clarity of legal regulation of the procedure for the use of natural resources is of great importance not only for business practice, but also for procedural activities, as it affects the structure, content and validity of claims, responses, objections and other procedural documents that are prepared in cases to protect the rights of users of natural resources.

The results of the study are aimed at forming scientifically based proposals to improve the regulatory framework in the field of the use of natural resources by business entities, eliminating law enforcement problems and increasing the efficiency of mechanisms for the protection of natural resources in modern conditions.

The conclusions obtained can be used in the theory of land, economic, agrarian, natural resource and environmental law, as well as in the practical activities of business entities, state authorities and local governments in the development of management decisions and the preparation of procedural documents to protect rights and legitimate interests in the field of nature use.

Keywords: natural resources, procedural documents, permitting procedures, agricultural business entities, groundwater, subsoil, minerals.

Постановка проблеми. Значення природних ресурсів у господарській діяльності, в тому числі, у одній із основних у нашій державі – сільськогосподарській, важко недооцінити. Природні ресурси в аграрній сфері виступають засобом виробництва, забезпечують виробничі процеси необхідною сировиною та енергетичним ресурсами.

Будь-яка сфера виробничої сільськогосподарської діяльності (рослинництво, тваринництво, аквакультура тощо), включаючи обслуговуючу сільськогосподарську діяльність, пов'язану з сільськогосподарським виробництвом, залежить від наявності природних ресурсів та використовує їх в процесі здійснення суб'єктами господарювання власної господарської діяльності.

В сьогоденнішніх реаліях (особливо в умовах завдання території України нищівних ударів воєнними діями російської федерації) стабільне безперервне функціонування аграрного сектору має стратегічне значення для забезпечення стабільності економіки нашої держави та для підтримки її життєздатності.

Забезпечення продовольством населення є основним завданням держави і повинно бути спрямоване на забезпечення повноцінної підтримки та належного правового регулювання сільськогосподарської діяльності. До того ж продовольча криза на сьогоденній день торкнулася багатьох країн по всьому світу та здійснює значний вплив на продовольчий ринок у світових масштабах,

де Україна є активним учасником. «Сільське господарство є важливим для економіки України (40% доходів від експорту), а також для світових продовольчих систем, оскільки Україна належить до п'ятірки найбільших світових експортерів пшениці, соняшникової олії та інших культур» [1].

На сьогоднішній день питання необхідності раціонального використання природних ресурсів у контексті економічної та екологічної безпеки України не потребує доведеності його актуальності. «Війни завжди були руйнівними для людства, але їхній вплив на природу часто залишався поза увагою. Забруднення повітря, води, ґрунтів, знищення лісів та руйнування екосистем – усе це невидимі наслідки, які загрожують нашій планеті» [2].

В Україні в умовах воєнних викликів природні ресурси виступають стратегічним запасом для розвитку промисловості, оборонного сектору економіки, аграрного сектору, енергетики, водопостачання. Природні ресурси забезпечують життєдіяльність населення та функціонування критичної інфраструктури, до якої відносять і аграріїв. «Через військове вторгнення росії, майже 4,5 млн тон зерна було заблоковано в українських портах. Це призвело до проблем з поставками пшениці в країни Близького Сходу, такі як Єгипет, Ємен і Ліван. Історія продовольчої безпеки в Україні показала, наскільки важливо мати стабільну систему для запобігання голодоморам та іншим трагедіям. У світлі нинішніх подій, Україні потрібно приділити особливу увагу своїй продовольчій безпеці, щоб забезпечити благополуччя своїх громадян» [3].

Нерегламентоване, неефективне або незаконне природокористування у поєднанні з нищівними ударами по Україні призводить до виснаження природних ресурсів, деградації земель, забруднення вод, погіршення стану довкілля та виникнення конфліктів між населенням, суб'єктами господарювання і державою.

Зокрема, проблема забезпечення питною водою населення та суб'єктів господарювання, в тому числі, у сфері аграрного виробництва, є на сьогоднішній день однією з найактуальніших не лише для України. Зважаючи на зміни клімату, які призводять до недостачі та незадовільної якості води у поверхневих водостоках, істотні затрати на її пошук, а також на очищення потребують чималих зусиль для ефективного захисту від техногенних забруднень. «Зростання дефіциту водних ресурсів у зв'язку зі зміною клімату піднімає проблему на найвищий щабель серед інших проблем виживання. Багато країн вже відчувають нестачу води. У деяких регіонах наявність прісної води доброї якості скорочується через забруднення її відходами життєдіяльності людини, промисловості та сільського господарства. Глобальні прогнози щодо демографічного й економічного зростання порушують питання щодо забезпечення такого росту водними ресурсами» [4].

Зміни клімату та воєнні дії виводять з ладу існуючі водозабори, поверхневі джерела питної води, а також призводять до забруднення функціонуючих

водозаборів, які є джерелом питного водопостачання населення. З урахуванням зазначених умов підтримання та забезпечення належного використання підземних вод є критично необхідною умовою для належного законодавчого регулювання на державному рівні. Підземні та поверхневі води забезпечують зрошення земель сільськогосподарського призначення, водопій для галузі тваринництва, технологічні процеси здійснення будь-якої сфери аграрного виробництва та обслуговування. Використання надр у вигляді підземних вод, мінеральних ресурсів для виробництва добрив чи будівельних матеріалів впливає на ефективність агровиробництва, формування собівартості продукції.

Варто звернути увагу, також на земельні ресурси, які є основним засобом виробництва в рослинництві та місцем розташування виробничої інфраструктури. Функціонування тваринництва також неможливе без земельних ресурсів, що виступають у ролі пасовищ та вирощування кормової бази. Виснаження та втрата родючості земельних ресурсів є наслідком неефективного та неекологічного їх використання суб'єктами господарювання, які часто не будучи власниками земельних ділянок, не турбуються про подальшу долю землі, не дотримуються сівозміни та вчиняють неправомірні дії, які призводять до забруднення, засмічення, знищення родючого шару ґрунту в результаті порушення вимог екологічних стандартів та чинного законодавства.

Удосконалення норм чинного законодавства правового регулювання належного використання природних ресурсів в агропромисловій сфері господарської діяльності потребує органічного поєднання правових норм цивільного, земельного, господарського, аграрного, природоресурсного, екологічного, адміністративного та інших галузей права шляхом систематизації та усунення нормативних колізій правового регулювання відносин, що регулюють використання природних ресурсів при здійсненні різних видів господарської діяльності.

Регулярні зміни в законодавстві України щодо користування природними ресурсами в сучасних умовах повинні відповідати сучасним реаліям і європейським стандартам, а тому потребують постійної уваги та необхідності їх дослідження на предмет внесення до них змін або прийняття нових нормативно-правових актів замість застарілих чи таких, що втратили свою актуальність в умовах постійної зміни напрямків та способу здійснення господарської діяльності.

Недосконалість діючих положень чинних нормативно-правових актів правового регулювання та наявність колізій правових норм щодо порядку використання природних ресурсів у сфері господарювання в Україні, недосконалість правового регулювання дозвільних процедур створюють суттєві ризики для сталого ефективного та раціонального, що є необхідним особливо в умовах воєнного стану, порядку використання та видобування природних ресурсів. Тому дослідження правових проблем природокористування є критично важливим для формування ефективної системи управління природними ресурсами та посилення екологічної й економічної стійкості нашої держави.

Враховуючи зазначене, на сьогоднішній день одним із необхідних важелів забезпечення належних умов здійснення господарської діяльності аграрного сектору в частині використання природних ресурсів є забезпечення нормативно-правової бази, яка б сприяла унормуванню актуальних правових питань для суб'єктів аграрних правовідносин під час здійснення ними власної господарської діяльності з урахуванням дотримання екологічних норм, враховуючи динамічність змін порядку господарювання в умовах приведення законодавчих норм до вимог міжнародного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання правового регулювання порядку використання природних ресурсів досліджувались науковцями в різних тематиках.

Зокрема, Коломійцева Д.М., Саркісова Т.Б. досліджували науково-практичні аспекти правового регулювання належного використання природних ресурсів для рибогосподарських потреб та звертали увагу на важливість «впорядкування використання водних біоресурсів, водних об'єктів та земель водного фонду для забезпечення сталого розвитку та продовольчої безпеки та забезпечення балансу публічних і приватних інтересів суб'єктів рибного господарства та правової визначеності їх правосуб'єктності» [5]. «Деякі аспекти правового регулювання надрокористування в Україні досліджувалися в працях науковців Н.П. Барабаш, Р.С. Кіріна, Н.Р. Кобецької, а також природоохоронців, зокрема, І.О. Паламарчука та ін.» [6].

Процесуальні правові аспекти сучасних проблемних питань кадастрової реєстрації українських земель, об'єктів нерухомості та природних ресурсів досліджували М.П. Боровик, І.О. Удовенко, М.А. Коротєєв, О.І. Крочак, М.В. Шемякін та прийшли до висновку, що «вирішення правових проблем у сфері державної реєстрації нерухомості, земель та ресурсів інших видів потребує законодавчої стабільності, кодифікації та уніфікації норм законодавства, узгодження його зі стандартами Євросоюзу» [7].

Питання сільськогосподарської та продовольчої безпеки були об'єктом досліджень сучасних науковців: Лазарева О.В., Андросук І.О., Рябоволик Т.Ф., Рябоволик Ю.В., Бойко В.О., Бойко Л.О., Конохов С.В., Хаєцька О. П., Гончарук І. В.

При дослідженні питань аграрного сектору України Боркович В.В, Цап В.Д. в рамках дослідження світової продовольчої безпеки прийшли до висновку, що «для забезпечення продовольчої безпеки необхідним є комплексний підхід, що включає інвестиції в агротехнології, розвиток інфраструктури, підтримку аграрного бізнесу, удосконалення системи логістики та контроль якості продукції, врахування екологічного аспекту сталого використання природних ресурсів» [8].

Проте в умовах постійних змін подальші дослідження господарсько-правових, аграрно-правових та процесуальних аспектів проблемних питань

правового регулювання використання природних ресурсів суб'єктами господарювання в Україні в умовах сучасних економічних викликів наразі залишається актуальним.

Мета дослідження. Метою цього наукового дослідження є:

- загальний аналіз нормативно-правових підходів до визначення, класифікації та правового режиму природних ресурсів у законодавстві України;
- виявлення колізій і прогалин у регулюванні їх використання суб'єктами господарювання, а також звернення уваги на вплив відсутності єдиного визначення терміну «природні ресурси» на формування процесуальних документів і ефективність судового захисту прав та інтересів у сфері господарської діяльності;
- розкриття необхідності усунення проблемних питань у зв'язку із існуючими недоліками в тлумаченні норм чинного законодавства та запропоновано шляхи їх вирішення, які допоможуть врегулюванню існуючих суперечностей, що спричиняють проблемні питання правового режиму природних ресурсів.

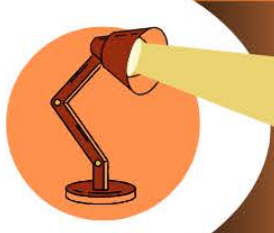
Дослідження спрямоване на обґрунтування потреби систематизації та гармонізації норм цивільного, земельного, водного, надрового, лісового, екологічного, господарського та адміністративного законодавства, а також формування цілісного підходу до їх застосування з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних із воєнним станом, зміною клімату, трансформацією аграрного виробництва та необхідністю адаптації українського законодавства до вимог права Європейського Союзу.

У межах поставленої мети також передбачено визначення впливу нормативних недоліків на практику користування природними ресурсами суб'єктами господарювання, аналіз взаємозв'язку між правовою невизначеністю та проблемами, які виникають при складанні процесуальних документів у спорах щодо природокористування, формування пропозицій щодо підвищення ефективності правового регулювання, усунення колізій та удосконалення механізмів охорони природних ресурсів у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Поняття терміну природних ресурсів у законодавстві України не має єдиного універсального визначення, але воно закріплене та розкривається у низці нормативно-правових актів різних галузей права. Загалом у нормативно-правових актах, які регулюють використання суб'єктами господарювання природних ресурсів, визначають лише види природних ресурсів та правовий режим їх використання.

Так, зокрема, стаття 13 Конституції України та стаття 234 Цивільного кодексу України визначають перелік природних ресурсів – «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони», та закріплює їх як «об'єкти права власності Українського народу» [9].

У статтях 38 та 39 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» наводиться найбільш розширений перелік видів природних ресурсів, визначає їх поділ на природні ресурси загальнодержавного значення та місцевого значення, а також правовий режим «використання природних ресурсів в Україні» в порядку «загального і спеціального використання природних ресурсів» [10].

Спеціальні законодавчі акти вибірково містять терміни, які визначають лише певний вид природних ресурсів, який регулюється цим законом.

Зокрема, спеціальні кодекси (Земельний кодекс України, Водний кодекс України, Кодекс України про надра та Лісовий кодекс України) містять визначення лише того виду природних ресурсів, який регулюється кодексом.

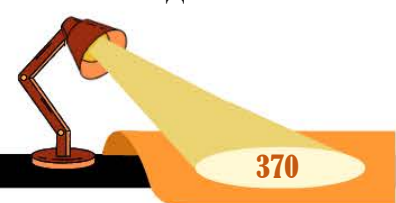
Закон України «Про рослинний світ» містить визначення поняття природних рослинних ресурсів, які визначаються як «об'єкти рослинного світу, що використовуються або можуть бути використані населенням, для потреб виробництва та інших потреб» [11]. При цьому закон не визначає, що входить до поняття інших потреб.

Закон України «Про курорти» містить вузькі поняття особливо цінних та унікальних природних лікувальних ресурсів, загальнопоширених природних лікувальних ресурсів. В обох випадках терміни є розмитими та просто зазначають про те, наскільки часто ці ресурси зустрічаються на території України та їх значення для лікувальної мети.

Проблеми в ідентифікації терміну додає також зазначення у статті 39 Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» про те, що законодавством України можуть бути віднесені до природних ресурсів загальнодержавного значення й інші природні ресурси. Проте закон не містить деталізації цього поняття, тобто які ще інші ресурси можна віднести до поняття природних ресурсів.

Попри відсутність у законодавстві України нормативно закріпленого визначення поняття «природні ресурси», зміст цієї категорії формується через систему конституційних, екологічних та спеціальних нормативно-правових актів. Правове регулювання природних ресурсів має фрагментарний та водночас несистемний характер, оскільки кожний вид ресурсу отримує власний правовий режим, визначений профільним законодавством, але не дозволяє здійснити при виникненні спору щодо належності окремої складової аргументацію позиції співвідношення до загального терміну природних ресурсів, охорона яких підпадає, зокрема, під дію Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Конституційне закріплення природних ресурсів як об'єктів, які належать до права власності народу України та деталізація їх видів і режимів використання у галузевих актах свідчать про комплексний підхід законодавців до необхідності здійснення їх охорони, а також унормування їх раціонального використання.

Проте відсутність нормативного закріплення поняття «природних ресурсів» зумовлює потребу подальшого удосконалення законодавства з метою забезпечення його цілісності, узгодженості та ефективності правового регулювання цього терміну.

Додатковою проблемою, що посилює правову невизначеність терміну «природні ресурси», є не лише правозастосування, а й процесуальна сторона цієї проблеми. Під час підготовки процесуальних документів, зокрема, позовних заяв, відзивів, клопотань, заяв у межах адміністративного чи господарського судочинства, виникає об'єктивна необхідність чітко ідентифікувати правову природу об'єкта спору. За відсутності законодавчо встановленого загального визначення терміну «природні ресурси» представникам сторін доводиться обґрунтовувати належність конкретного виду ресурсу до відповідної категорії шляхом складних системних тлумачень та посилань на різні галузеві акти.

У таких умовах доведення правового статусу певного виду природного ресурсу, не зазначеного конкретно у законодавчому переліку часто перетворюється на окремий елемент доведення їх належності до категорії природних ресурсів. Це підвищує ризик неоднакового застосування законодавства, створює можливості для зловживань та ускладнює процес судового захисту своїх прав та обґрунтування необхідності виконання визначених законодавством обов'язків щодо охорони природних ресурсів під час складання процесуальних документів суб'єктами господарювання.

Відсутність єдиного нормативно визначеного поняття впливає на якість процесуальних документів, оскільки позивачу або відповідачу необхідно додатково визначати ознаки природного ресурсу, співвідносити їх із конституційними положеннями та нормами спеціального законодавства.

Режим правового регулювання використання окремих видів природних ресурсів (земельні, водні, лісові, атмосферне повітря, надра, тваринного та рослинного світу) закріплюється чинними законодавчими актами, які регулюють порядок їх використання суб'єктами господарювання на праві власності чи праві користування. До них відносять, зокрема, Земельний кодекс України, Водний кодекс України, Кодекс України про надра, Лісовий кодекс України, Закон України «Про охорону атмосферного повітря», Закон України «Про рослинний світ», Закон України «Про тваринний світ», інші нормативні акти.

Узагальнення наведених положень свідчить, що сучасне правове регулювання природних ресурсів в Україні має комплексний, але недостатньо систематизований характер, що зумовлює як теоретичні, так і практичні складнощі, зокрема у сфері господарської діяльності. Саме тому подальший аналіз має бути спрямований на дослідження того, як існуючі нормативні підходи до визначення та класифікації природних ресурсів впливають на правове становище суб'єктів господарювання, на порядок надання їм природних ресурсів у користування та на ефективність судового захисту їхніх прав та інтересів. Не менш важливими є

й аспекти аграрного права, де природні ресурси виступають базовим засобом виробництва, а також процесуальних питань, що виникають у контексті доведення правового статусу конкретного виду ресурсу.

У зв'язку з цим доцільним є розгляд та правовий аналіз господарсько-правових, аграрно-правових та процесуальних питань щодо використання природних ресурсів, визначення актуальних основних проблемних аспектів правозастосування та окреслення шляхів удосконалення нормативного регулювання у цій сфері.

Так, зокрема, проблематичним є визначення єдиного цілісного підходу до права власності та права користування природними ресурсами.

У своїй монографії, присвяченій дослідженню концептуальних засад права природокористування в національній еколого-правовій доктрині доктор юридичних наук, професор Гетьман А.П. звернув увагу, що «поняття права природокористування на сьогодні ні загальним, ні галузевим законодавством не визначено, а тому має велике наукове підґрунтя та є темою для теоретичних досліджень» [12]. Вчений звернув увагу, що «в теорії наголошується на чіткому розмежуванні таких категорій, як «право природокористування» та «природокористування» [12]. Перше поняття, як зазначає Гетьман А.П. «можна розглядати в трьох аспектах: як правовий інститут (система правових норм, що регулює суспільні відносини щодо вилучення корисних властивостей природних об'єктів, порядку, умов надання, експлуатації та припинення їх використання); як суб'єктивне право (можливість, що належить конкретному суб'єкту, використовувати об'єкт природи відповідно до цільового призначення для вилучення його корисних властивостей і якостей); як правовідносини (врегульовані нормами права суспільні відносини щодо використання корисних властивостей природних об'єктів, змістом яких є відповідні права та обов'язки природокористувачів)» [12].

Варто погодитись із зазначеним вище, так як чинне законодавство, зокрема, стаття 13 Конституції України, стаття 324 Цивільного кодексу України та стаття 4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначають підхід як єдине право власності на природні ресурси – право власності народу України. Проте водночас різні нормативно-правові акти закріплюють правовий режим права власності природних ресурсів на праві державної, комунальної та приватної власності. Тобто одні норми законодавства суперечать іншим, що створює правову невизначеність та плутанину в процесуальних аспектах при формуванні правової позиції.

Цікавим прикладом розрізнення та фрагментарного застосування норм права користування природних ресурсів є правове регулювання підземних вод. Підземні води в Україні визнаються природним ресурсом із подвійним правовим режимом. Відповідно до Водного кодексу України, «підземні води - це води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої

частини земної кори у всіх фізичних станах» [13]. Водночас вони відносяться до державного водного фонду України і разом з тим, за Кодексом України про надра, є частиною надр, а деякі підземні води визнаються корисними копалинами загальнодержавного значення. Таким чином, використання підземних вод підпадає одночасно під водне та гірниче законодавство.

Згідно зі статтями 46 та 48 Водного кодексу України, користування водами поділяється на загальне та спеціальне. Загальне водокористування не потребує спеціальних дозволів і, як правило, обмежується незначними обсягами води для власних господарсько-побутових потреб. Натомість спеціальне водокористування передбачає добування водних ресурсів із застосуванням споруд чи технічних пристроїв, а також скидання та очищення стічних вод. Воно здійснюється для потреб населення, промисловості, енергетики, сільського господарства та інших державних чи громадських потреб і потребує отримання визначеного нормативними актами спеціального дозволу шляхом реалізації дозвільних процедур від законодавчо уповноважених державних органів.

Разом із необхідністю отримання дозволу на спеціальне водокористування, порядок видобування підземних вод аналогічно нормативно закріплений та регулюється Кодексом України про надра, а також у свою чергу передбачає необхідність отримання спеціального дозвільного документа на користування надрами. У разі видобування води для власних господарсько-побутових потреб обсягом до триста кубічних метрів на добу отримання спеціального дозвільного документа не є обов'язковим, але водокористувач все одно повинен дотримуватися вимог водного законодавства.

Складність правового режиму підземних вод зумовлює ряд проблемних питань. Так, зокрема, подвійний правовий режим Водного кодексу України і Кодексу України про надра створює складнощі для процесу отримання дозволів і формування правової позиції водокористувача.

Відсутність чітких визначень понять «господарсько-побутові потреби» та «потреби галузей економіки» ускладнюють класифікацію водокористувачів і правовий контроль за використанням води.

Недостатня деталізація водоохоронних заходів і механізмів контролю за забрудненням, включаючи штрафні санкції та їх застосування, створюють процесуальну невизначеність при підготовці позовних заяв, відзивів на них, заперечень та інших процесуальних документів, коли доводиться додатково аргументувати належність конкретного джерела води до категорії підземних ресурсів.

Натомість підземні води в Україні є стратегічним природним ресурсом, який потребує комплексного регулювання. Забезпечення їх раціонального використання вимагає удосконалення законодавчої бази, більш чіткого визначення категорій водокористувачів, інтеграції водного та гірничого законодавства, а також посилення водоохоронних заходів. Ці кроки сприятимуть

підвищенню ефективності управління ресурсами, зменшенню ризиків забруднення та забезпеченню надійного водопостачання населення і господарських суб'єктів.

Особливу увагу привертає питання видобування суб'єктами господарювання природних корисних копалин та підземних вод без спеціальних дозвільних документів, коли на практиці численні спроби видобутку без отримання спеціальних дозволів переважно закінчуються судовими спорами з контролюючими державними органами, переважно з земельних питань. Проблема виникає через колізії між різними нормативними актами: Кодекс України про надра передбачає звільнення землевласників і землекористувачів від отримання спеціального дозвільного документа, але не виключає необхідність проходження інших дозвільних процедур, зокрема, щодо необхідності зняття чи перенесення ґрунтового покриву. В свою чергу Земельний кодекс України встановлює заборону на використання земельної ділянки всупереч цільовому призначенню. Наприклад, на землях сільськогосподарського призначення не дозволяється видобування корисних копалин без здійснення зміни цільового призначення та фактично відповідно до норм цього кодексу є порушенням. Для переведення ділянки до земель видобутку необхідно отримати спеціальні дозвільні документи, від яких землевласники та землекористувачі формально звільнені, що створює правову невизначеність. Внаслідок цього складається замкнене коло, коли надрокористувачі не можуть розпочати видобуток через обмеження земельного законодавства, а відсутність чіткої процедури врегулювання призводить до численних конфліктів із державними органами.

Важливим питанням, якому необхідно приділити також увагу, це удосконалення чинного законодавства щодо використання земельних ресурсів.

На сьогоднішній день в умовах серйозних змін чинного законодавства щодо правового статусу сільськогосподарських земель, а також в умовах воєнних дій, які спрямовані на захоплення територій та знищення цінних родючих земель нашої держави, «охорона земельних ресурсів в Україні вимагає системного підходу, особливо в умовах, коли відсутні ефективні механізми оцінки шкоди ґрунтам та чіткі підходи до їх відновлення. На сьогодні проблема ускладнюється низьким рівнем фінансування програм реабілітації земель, що створює значні загрози для довгострокового екологічного та економічного розвитку країни. Для вирішення цього питання необхідно розробити комплексну державну стратегію, яка враховуватиме специфіку регіонів, ступінь деградації ґрунтів та наявні ресурси. Така стратегія має охоплювати науково обґрунтовані методи відновлення земель, зокрема впровадження сучасних технологій, які сприяють рекультивації ґрунтів, а також проведення постійного моніторингу їхнього стану» [14].

Враховуючи існуючі зазначені проблемні питання, необхідно продовжувати роботу над законодавчими ініціативами, які передбачатимуть механізми

регулювання, що враховують баланс інтересів землевласників/землекористувачів і надрокористувачів. Удосконалення процедур отримання дозволів на видобуток та користування надрами повинні одночасно забезпечувати охорону навколишнього середовища та дотримання цільового призначення земель. Такі заходи сприятимуть зниженню конфліктності у сфері надрокористування та створять передумови для більш ефективного і прозорого використання надр України.

Висновки. В результаті здійсненого дослідження визначено необхідність звернення уваги законодавців на проблемні питання, які виникають на практиці правового регулювання порядку використання суб'єктами господарювання природних ресурсів в Україні.

Проведений правовий аналіз визначив основні недоліки, що містяться у нормах чинного законодавства, зокрема, відсутність єдиного визначення поняття «природні ресурси» у законодавстві України створює правову невизначеність, що ускладнює правозастосування та формування процесуальних документів. Це призводить до неоднакового підходу при вирішенні спорів та підвищує ризик зловживань.

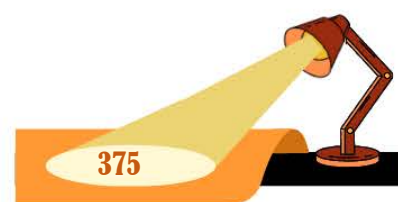
Використання природних ресурсів регламентується різними нормативно-правовими актами. Деякі природні ресурси, мають подвійний або суперечливий правовий режим природних ресурсів. Наприклад, підземні води одночасно підпадають під водне та гірниче законодавство, що створює складнощі при отриманні дозволів, формуванні правової позиції водокористувача та контролі за дотриманням законодавства.

У чинних нормах законодавства наявні колізії між дозволами на видобуток та земельним законодавством. Землевласники і землекористувачі звільнені від спеціального дозволу на видобуток корисних копалин, але водночас не можуть змінити цільове призначення земель без додаткових процедур. Це створює замкнене коло і підвищує кількість судових спорів.

Відсутність системного підходу поєднання публічного та приватного права створює невизначеність, коли конституційне право народу України на природні ресурси фактично конфліктує з нормами щодо державної, комунальної та приватної власності на конкретні ресурси.

Всі зазначені колізії створюють необхідність посилення процесуальної визначеності, зважаючи на той факт, що відсутність чіткого визначення об'єкта спору в природних ресурсах ускладнює підготовку позовних заяв, клопотань та інших документів у господарському та адміністративному судочинстві.

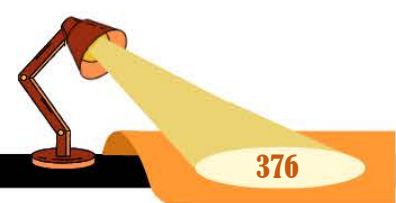
В ході дослідження визначено положення норм, що привертають до себе увагу та потребують необхідності подальшого опрацювання законодавцями та науковцями у подальших наукових дослідженнях. Ці питання мають перспективи подальших розробок у даному напрямку.

Література:

1. Матеріали слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань екологічної політики на тему: «Вплив воєнних дій на довкілля в Україні та його відновлення до природного стану» (10 листопада 2022 року) / Ред.: Ю. Ю. Овчинникова – Київ: Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, 2023. — 184 с. — URL: <https://komekolog.rada.gov.ua/uploads/documents/37343.pdf>
2. Екологічні виклики війни та збройних конфліктів. [Електронний ресурс] // Сайт «СВІТ». – 17 січ. 2025. – URL: <https://surl.li/hjdqgg>
3. Яковюк І.В., Пасат М.О. Продовольча безпека України: виклики та перспективи / Юридичний науковий електронний журнал: Електронне наукове фахове видання. 2023. № 11. - 2023. - С. 303 - 305. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/72>
4. Бондар О.І., Закорчевна Н.Б., Цветкова А.М. Проблеми водозабезпечення населення питною водою у зв'язку із поглибленням дефіциту доступних водних ресурсів / Екологічні науки : науково-практичний журнал / Головний редактор Бондар О.І. – К. : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – № 7(34). – С. 134 – 144. URL: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2021.eso.7-34.23>
5. Коломійцева, Д.М., Саркісова Т.Б., Носік Ю.В. "Науково-практичні аспекти правового регулювання використання природних ресурсів для рибогосподарських потреб." Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право 4.88 (2025): С. 254-259. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.37>
6. Лисяк О.І. Правовий аналіз проблем надрокористування в Україні. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Право». 2021. Випуск 33. С. 46-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2021_33_8
7. Боровик П. М., Удовенко І.О., Коротєєв, М.А., Крочак О.І., Шемякін М.В. Сучасні проблеми кадастрової реєстрації українських земель, об'єктів нерухомості та природних ресурсів. Здобутки економіки: перспективи та інновації. С. 2 – 18. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17007846>
8. Боркович В.В., Цап В.Д. Аграрний сектор України в контексті світової продовольчої безпеки: виклики та перспективи./ Форсайт розбудови України: стратегічні імпульси сталого розвитку в економіці, менеджменті, маркетингу та публічному управлінні: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (27 травня 2025 р.) / Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного. Запоріжжя, 2025. С. 356 – 359. URL: <http://www.tsatu.edu.ua/ep/wp-content/uploads/sites/31/materialy-konferenciyi.pdf>
9. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>
10. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#top>
11. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>
12. Сучасні теоретичні та прикладні засади права природокористування в національній еколого-правовій доктрині : монографія / за заг.ред. А. П. Гетьмана. – Харків : Право, 2023. – 912 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19898/1/Mono_Pryr_2023.pdf
13. Водний кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Литвинова К.А., Єрмолаєва Т.В. Правові проблеми охорони земель в умовах воєнного стану/ Науковий вісник УжНУ. Серія: Право». 2024. Випуск 86: частина 3. – 2024. – С. 157 – 162. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.23>

References:

1. Materials of the hearings in the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Environmental Policy on the topic: "The impact of military actions on the environment in Ukraine and its restoration to a natural state" (November 10, 2022) / Ed.: Yu. Yu. Ovchinnikova – Kyiv: Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Environmental Policy and Nature Management, 2023. — 184 p. — URL: <https://komekolog.rada.gov.ua/uploads/documents/37343.pdf>
2. Ecological challenges of war and armed conflicts. [Electronic resource] // Site "SVIT". – Jan. 17, 2025. – URL: <https://surl.li/hjdqgg>
3. Yakovyuk I.V., Pasat M.O. Food security of Ukraine: challenges and prospects / Legal scientific electronic journal: Electronic scientific professional edition. 2023. No. 11. - 2023. - P. 303 - 305. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/72>
4. Bondar O.I., Zakorchevna N.B., Tsvetkova A.M. Problems of providing the population with drinking water due to the deepening shortage of available water resources / Ecological Sciences: scientific and practical journal / Editor-in-chief Bondar O.I. – K.: Helvetica Publishing House, 2021. – No. 7(34). – P. 134 – 144. URL: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2021.eco.7-34.23>
5. Kolomiitseva, D.M., Sarkisova T.B., Nosik Yu.V. "Scientific and practical aspects of legal regulation of the use of natural resources for fishery needs." Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law 4.88 (2025): pp. 254-259. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.37>
6. Lysyak O.I. Legal analysis of subsoil use problems in Ukraine. Collection of scientific works of the Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda "Law". 2021. Issue 33. Pp. 46-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2021_33_8
7. Borovyk P. M., Udovenko I.O., Korotyeiev, M.A., Krochak O.I., Shemyakin M.V. Modern problems of cadastral registration of Ukrainian lands, real estate objects and natural resources. Achievements of the economy: prospects and innovations. pp. 2 – 18. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17007846>
8. Borkovych V.V., Tsap V.D. The agricultural sector of Ukraine in the context of global food security: challenges and prospects. / Foresight of Ukraine's development: strategic impulses of sustainable development in economics, management, marketing and public administration: materials of the 3rd international scientific and practical conference (May 27, 2025) / Tavrichesky State Agrotechnological University named after Dmytro Motorny. Zaporizhzhia, 2025. P. 356 – 359. URL: <http://www.tsatu.edu.ua/ep/wp-content/uploads/sites/31/materialy-konferenciyi.pdf>
9. Constitution of Ukraine: Law of 28.06.1996 No. 254k/96-VR. Law of Ukraine of 28.06.1996 No. 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>
10. On Environmental Protection: Law of Ukraine dated 25.06.1991 No. 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#top>
11. On the flora: Law of Ukraine dated 09.04.1999 No. 591-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>
12. Modern theoretical and applied principles of environmental law in the national ecological and legal doctrine: monograph / edited by A. P. Hetman. – Kharkiv: Law, 2023. – 912 p. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19898/1/Mono_Pryr_2023.pdf
13. Water Code of Ukraine dated 06.06.1995 No. 213/95-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Litvynova K.A., Ermolaeva T.V. Legal problems of land protection under martial law/ Scientific Bulletin of UzhNU. Series: Law». 2024. Issue 86: part 3. – 2024. – P. 157 – 162. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.23>

